

Utjecaj medija na moralni razvoj djece

Adamić, Maja

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:956850>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-16**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Maja Adamić

UTJECAJ MEDIJA NA MORALNI RAZVOJ DJECE

Završni rad

Zagreb, srpanj 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Maja Adamić

UTJECAJ MEDIJA NA MORALNI RAZVOJ DJECE

Završni rad

Mentor rada: prof. dr. sc. Tomislav Krznar

Zagreb, srpanj 2024.

Sadržaj

UVOD	1
1. ŠTO SU MEDIJI?	3
1.1. <i>Kratka povijest medija</i>	3
1.2. <i>Novine</i>	4
1.3. <i>Radio</i>	5
1.4. <i>Film</i>	5
1.5. <i>Televizija</i>	6
1.6. <i>Strip</i>	6
1.7. <i>Novi mediji</i>	7
1.8. <i>Mediji nekad i danas</i>	8
2. RAZVOJNA PODRUČJA DJETETA	9
2.1. <i>Moralni razvoj</i>	11
2.2. <i>Moral</i>	12
2.3. <i>Agresivnost i prosocijalno ponašanje</i>	14
3. DJECA I MEDIJI	16
3.1. <i>Pozitivni učinci medija na djecu</i>	16
3.2. <i>Negativni učinci medija na djecu</i>	17
3.3. <i>Utjecaj medija na moralni razvoj djece</i>	18
3.4. <i>Važnost medijske pismenosti</i>	21
ZAKLJUČAK	23
POPIS LITERATURE	25
IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG RADA	29

Sažetak

Djeca danas odrastaju okružena različitim medijima, uključujući televiziju, internet, društvene mreže i videoigre. Provođenje previše vremena uz medije postalo je uobičajeno, što negativno utječe na sva razvojna područja. Prekomjerna izloženost medijima može usporiti razvoj govora jer djeca manje vremena provode u interakciji s roditeljima i vršnjacima. Nezdrav životni stil često se prikazuje kao poželjan, potičući loše prehrambene navike i fizičku neaktivnost što može dovesti do pretilosti i drugih bolesti. Mediji sadrže mnogo nasilnog sadržaja. Djeca koja su izložena nasilnim sadržajima sklonija su razvijanju agresivnog ponašanja i rizičnih aktivnosti. Takvi sadržaji smanjuju empatiju kod djece, desenzibilizirajući ih na nasilje. Mediji također utječu na moralne vrijednosti i stavove djece. Često zamagljuje granicu između fikcije i stvarnosti, otežavajući djeci razlučivanje stvarnih događaja od izmišljenih scenarija. Uloga roditelja u ovo digitalno doba je ključna. Oni trebaju aktivno sudjelovati u medijskom odgoju svoje djece, postavljajući jasna pravila o vremenu provedenom uz medije i sadržajima koji su prikladni. Važnost medijske pismenosti postaje sve veća jer djeca trebaju naučiti kritički analizirati medijske poruke i razumjeti njihove namjere i utjecaje. Obrazovne institucije također igraju bitnu ulogu u promoviranju medijske pismenosti, pomažući djeci da razviju vještine potrebne za razumijevanje i korištenje medijskog sadržaja. Sveobuhvatan pristup, uključujući odgovorno roditeljstvo i obrazovanje, može pomoći ublažavanju negativnih utjecaja medija na djecu i potaknuti zdraviji i uravnotežen razvoj.

Ključne riječi: *mediji, djeca, moralni razvoj, medijska pismenost*

Summary

Children today are growing up surrounded by various media, including television, the internet, social media, and video games. Spending too much time with media has become common, which negatively affects all areas of development. Excessive media exposure can slow down speech development as children spend less time interacting with parents and peers. An unhealthy lifestyle is often portrayed as desirable, promoting poor eating habits and physical inactivity, which can lead to obesity and other diseases. Media contain a lot of violent content. Children exposed to violent content are more likely to develop aggressive behavior and engage in risky activities. Such content reduces empathy in children, desensitizing them to violence. Media also influence children's moral values and attitudes. They often blur the line between fiction and reality, making it difficult for children to distinguish real events from fictional scenarios. The role of parents in this digital age is crucial. They need to actively participate in their children's media education, setting clear rules about the time spent with media and the content that is appropriate. The importance of media literacy is increasing as children need to learn to critically analyze media messages and understand their intentions and influences. Educational institutions also play a vital role in promoting media literacy, helping children develop the skills needed to understand and use media content. A comprehensive approach, including responsible parenting and education, can help mitigate the negative effects of media on children and promote healthier and more balanced development.

Key words: media, children, moral development, media literacy

UVOD

Mediji su danas neizostavni dio svakodnevnog života. Od jutarnjih vijesti do društvenih mreža, djeca i odrasli stalno su povezani putem pametnih telefona, tableta i računala. Današnji svijet nezamisliv je bez masovnih medija. Ubrzani razvoj tehnologije u 20. stoljeću donio je radio i televiziju, a 21. stoljeće i pojava interneta spojila je sve postojeće medije. Mediji oblikuju naše informacije, zabavu, obrazovanje i socijalne interakcije. Sustav su koji se neprestano mijenja i pojam novi medij mijenja se sa svakom novom tehnologijom. U medije ubrajamo novine, radio, film, televiziju, strip i nove medije. Djeca se rađaju okružena medijima i uz njih odrastaju. Od najranije dobi djeca su izložena različitim vrstama medijskog sadržaja putem televizije, interneta, videoigara i društvenih mreža. Provode pred raznim elektroničkim uređajima više vremena nego što bi trebali. Mediji utječu na dječji razvoj i na sva razvojna područja djeteta: tjelesni, spoznajni, emocionalni i socijalni razvoj. Razvoj jezika i govora dio je spoznajnog razvoja, a moralni razvoj dio socijalnog i emocionalnog razvoja. Moral je sastavni dio života svakog čovjeka, a izdvaja čovjeka od životinja zato što čovjek ima svijest. Moral uključuje čovjeka u društveni život, a mijenja se kako se i ljudsko društvo mijenja. Specifičan je za svako povijesno razdoblje, narod, društvenu skupinu. Iako mediji imaju pozitivne učinke na djecu, više je onih negativnih. Brojna istraživanja pokazuju kako mediji mogu loše utjecati na sva razvojna područja djeteta. Posljednjih godina u medijima dominiraju negativni događaji, nasilje, ubojstva. Izvještavanje je senzacionalističko. Medijski sadržaji puni su nasilja i neprimjerenih uzora koji mogu negativno oblikovati dječje vrijednosti i stavove. Desenzibiliziraju korisnika za nasilje, smanjuju empatiju i povećavaju toleranciju prema nasilju. Današnje društvo obilježava konzumerizam, besposlica, hedonizam, usmjerenost na materijalno, nasilje, egoizam. Mediji su usmjereni na profit. Reklame za djecu potiču nezdrav životni stil i lišene su pozitivnih vrijednosti pretvarajući ih u egoistične potrošače. Mediji kod djece stvaraju poteškoće u razlučivanju mašte od stvarnosti. Ističe se ključna uloga roditelja koji trebaju kontrolirati sadržaje koje gledaju njihova djeca te važnost medijske pismenosti čiji je zadatak poučiti djecu kritičkoj analizi sadržaja kojima pristupaju. U poučavanju medijske pismenosti, ali i u njegovanju moralnih vrijednosti trebaju sudjelovati roditelji, odgajatelji, učitelji i Crkva. Djeca su ranjiva društvena skupina, podložna su manipulativnoj moći medija. Nezrela su za medijske sadržaje jer još nisu razvila dovoljno kritičkog mišljenja i sposobnosti

razumijevanja složenih poruka. Poučavanje djece kako da prepoznaju kvalitetan i vjerodostojan sadržaj te kako da odgovorno koriste medije može ih zaštititi od negativnih utjecaja.

1. ŠTO SU MEDIJI?

Riječ „medij“ dolazi iz latinskog jezika, a znači „onaj koji je između, srednji“. Mnogo je definicija medija. Medij znači posrednik putem kojega se prenosi komunikacija. Iako u tom značenju medij može biti i osoba, najčešće se misli na fizičke nositelje komunikacije (Peruško i sur., 2011). Prema „Rječniku hrvatskog jezika“ (Anić, 1994, str. 457) medij je „sredstvo i (usmeni, pismeni) način iskazivanja čega, sredstvo komunikacije“. Masovni mediji su „institucije koje zadovoljavaju potrebu društva za javnom komunikacijom u kojoj mogu sudjelovati svi pripadnici društva“. (Peruško i sur., 2011, str. 15) Peruško i suradnici navode sljedeće masovne medije: knjiga, tisak, film, radio, televizija, nosači zvuka i slike. Masovni su mediji institucije koje teže profitu, a njihovi proizvodi namijenjeni su prodaji. Tehnološke promjene dovele su do češće uporabe termina komunikacijski mediji umjesto masovni mediji.

1.1. Kratka povijest medija

Zanimanje za medije počinje prije 1920-ih kada se prema „Oxford English Dictionaryju“ počelo govoriti o medijima. Umijeće pisane i usmene komunikacije odnosno retorika shvaćala se ozbiljno u starog Grčkoj i Rimu. U Rimu u Augustovo doba prikazi i kipovi bili su drugi važan oblik komunikacije. Kršćanima su prikazi bili istovremeno sredstvo uvjeravanja i sredstvo za pružanje informacija. Prikazi na vitrajima i oni rezbareni u kamenu, drvu ili bronci služili su kao komunikacijski sustav u srednjovjekovnim katedralama. Drugi značajan srednjovjekovni medij bio je obred. Ono što se trebalo upamtiti prikazalo se na upečatljiv način.

Pripovijedanje je također bilo sredstvo za širenje informacija. Od 11. stoljeća kraljevi i pape počeli su se služiti pisanjem. Dva stoljeća prije izuma tiska raste broj rukopisa. Tiskarska revolucija počinje Gutenbergovim izumom tiska iako se tiskanje prakticiralo još od 7. stoljeća u Kini i Japanu, gdje se koristila drvena rezbarena ploča kako bi se otisnula stranica određenog teksta. Kinesko knjižarstvo prelazi s blok tiska na slovni tisak do 1870-ih. U Europi su do 1500. godine osnovane tiskare u više od 250 mjesta. Prilagodba na novi medij bila je postupna, a tiskarska se tehnologija mijenjala i usavršavala. Željezna ručna preša Earla Stanhopea iz 1804. godine udvostručila je proizvodnju.

U ranom novom vijeku dolazi do ekspanzije poštanskog sustava. Tada je vodeni promet bio jeftiniji od kopnenog. Poštanskim sustavom u Europi u 16. stoljeću vladala je jedna obitelj,

obitelj Taxis. Veza između komunikacije poruka i prometa prekinuta je izumom telegrafa 1837. godine. Razvoj željeznica i telegrafija usko su povezane. Telegrafija je doprinijela stvaranju međunarodnih kontakata. Riječ „telefon“ upotrebljena je još 1796. godine, 80 godina prije Bellovog patentiranja telefona. Telefon postaje sredstvo i privatne i javne komunikacije.

U doba radija počela se uviđati važnost usmene komunikacije. Godine 1894. Edison izbacuje na tržište patentirani kinetoskop. Riječ je o uređaju koji je pomoću okulara omogućavao gledanje pokretnog filma. „Od jasala do križa“, snimljen 1912. godine, prvi je američki dugometražni film. Počeci televizije uveli su vizualnu komunikaciju. Televizijski serijali nastali su po uzoru na radijske serijale, a oni su pak nastali po uzoru na priče u nastavcima koje su objavljivane u časopisima u 19. stoljeću. Televizija je i s dolaskom interneta ostala popularan i snažan medij. Uvođenjem novih medija stari se nisu napuštali, već su supostojali s novima. Pojavom tiskarstva rukopisi nisu izgubili važnost, kao što ni knjige i radio nisu izgubili dolaskom televizije. Mediji su sustav koji se neprestano mijenja (Briggs, Burke, 2011).

1.2. Novine

Najstariji oblik masovnog komuniciranja koji ima publicitet, aktualnost, univerzalnost i periodičnost su novine. Kada je riječ o povijesti novina, nezaobilazno je spomenuti Johannesa Gutenberga i izum tiska. Iako je prva tiskara na područje Hrvatske došla 28 godina nakon Gutenbergove Biblije, pojava prvih novina u Hrvatskoj kasni za Europom čak dvjesto godina. Svakako treba spomenuti „Novine horvatske“ i književni prilog „Danica horvatska, slavonska i dalmatinska“. Gajeve „Novine horvatske“ smatraju se prvim hrvatskim novinama u pravom smislu. „Narodni list“ koji počinje izlaziti 1862. godine u Zadru najstariji je hrvatski list koji nije mijenjao ime od osnutka. Najplodnije razdoblje hrvatskog novinstva bilo je krajem 1960-ih. Značajne promjene u svjetskom novinarstvu zbile su se 1920-ih oblikovanjem specijaliziranih magazina. Američki „Time“ prvi je moderni newsmagazine, tjednik koji sveobuhvatno izvještava o aktualnim temama. Širenjem interneta te razvojem društvenih mreža novinari gube monopol na prijenos informacija. Velik broj ljudi ima pristup brzom internetu što djeluje obeshrabrujuće za tradicionalne novine (Peruško i sur., 2011).

1.3. Radio

Radio je medij koji koristi radiovalove u cilju emitiranja nekodiranog govora i glazbe. Bio je prvi bežični način prijenosa poruka. Svoje početke bilježi davne 1920. godine u Americi. Postaja KDKA u Pittsburghu počela je emitirati prvi radijski program na svijetu. British Broadcasting Company (BBC) prvi je radijski program u Europi koji je zadovoljio kriterije za stjecanje tog statusa, a prvi je put emitirao 14. studenog 1922. Četiri godine kasnije počinje razvoj hrvatske radiofonije, kada počinje emitirati Radio Zagreb, prva radijska postaja u jugoistočnoj Europi. Radio se vrlo brzo nametnuo kao medij za informiranje. Pojavom televizije 1950-ih radio je u svim zemljama počeo stagnirati. Međutim, u Americi je osmišljena nova tehnologija koja je teške i velike radijske prijemnike smanjila na veličinu pogodnu za nošenje što je omogućilo da se radio mogao slušati bilo gdje i u svako vrijeme. Popularnost mu se opet počela vraćati. Uz klasični oblik, dolaskom interneta radio dobiva i virtualnu inačicu. Rad i poslovanje radija regulira Zakon o elektroničkim medijima (Peruško i sur., 2011).

1.4. Film

Film se definira kao zvučni i slikovni zapis izvanjskog svijeta. Iako je u svojim počecima film u Hrvatskoj zaostajao za Europom i svijetom, ipak se kao medij uspio snažno razviti. U prvim desetljećima bio je samo slikovni zapis, danas to zovemo nijemi film. Prva prava kino projekcija bila je ona braće Lumiere, a održala se 28. prosinca 1895. u jednoj pariškoj kavani. Prva revija domaćih filmova održana je u Puli 1954. godine. Na prijelazu stoljeća u Hrvatskoj se počinje formirati festivalska filmska kultura. Od festivala u Motovunu diljem države uspostavila se mreža različitih filmskih festivala. Krajem prvog desetljeća 21. stoljeća gospodarska kriza ostavila je svoj trag na kinematografiju, no bez dugotrajnijih negativnih posljedica.

Filmski medij u Hrvatskoj živ je kao umjetnost i kao razonoda. Unatoč tehnologijama i medijima koji su se razvili nakon izuma filma, on je opstao kao jedna od najpopularnijih grana zabave te jedna od najviše cijenjenih umjetnosti (Peruško i sur., 2011).

1.5. Televizija

Televizija je masovni medij. Naziv je dobila od grčke riječi „tele“ što znači daleko i latinske riječi „visio“ što znači viđenje. Pomoću električnih signala omogućuje prijenos i emitiranje slike te zvuka. Prve su televizijske emisije nastale po uzoru na radijske. Televizijsku sliku i konstrukciju televizora možemo zahvaliti Škotu Johnu L. Bairdu. Godine 1926. svoj je izum pokazao članovima Kraljevskog instituta. Premda je slika bila loše kvalitete, to je ostao povijesni događaj. Deset godina kasnije BBC je počeo emitirati redovni televizijski program. Značajan je trenutak u povijesti televizije prijenos Olimpijskih igara 1936. godine u Berlinu. Bio je to najsloženiji televizijski prijenos za to vrijeme, s kamerama postavljenim na više lokacija. Počeci televizije u Hrvatskoj vežu se uz 1956. godinu kada se radiju pridružuje televizija. Prvi javni televizijski prijenos bio je 7. rujna 1956. godine kada se prenosi otvorenje Zagrebačkog velesajma. Te iste godine počelo je redovito emitiranje Televizije Zagreb, a prvi samostalni prijenos u boji realiziran je 1968. kada se prikazivao Festival zabavne glazbe u Opatiji. Radiotelevizija Zagreb preimenovana je 29. lipnja 1990. godine u Hrvatsku radioteleviziju. Danas nam više nije potrebna televizija da bismo gledali omiljene emisije. To možemo učiniti na računalu, mobitelu i drugim uređajima. No, prema istraživanjima, televizija je i dalje najjači medij (Peruško i sur., 2011).

1.6. Strip

Strip je grafički medij koji koristi niz slika za prenošenje priče ili misli čitatelju. Riječi su najčešće umetnute pokraj pojedine slike ili u tekstualnim oblačićima iznad likova. Strip kakav danas poznajemo počinje se razvijati krajem 19. stoljeća, ali njegove najranije verzije mogu se pronaći još u antičkom Rimu. Trajanov stup može se nazvati prvim poznatim stripom. Niz sličica na stupu uklesanih u kameni spomenik prikazuje vojne pohode u kojima je Trajan porazio Dačane.

Najveći utjecaj na izgled suvremenog stripa imao je švicarski satiričar Rodolphe Töpffer, a njegovo djelo „Priča o gospodinu Drvenoglavcu“ mnogi teoretičari smatraju prvim pravim stripom. Zlatno doba stripa smatra se razdoblje Drugog svjetskog rata, naročito u SAD-u. Stripovi su bili jeftini i lako prenosivi pa su bili popularni među vojnicima, a voljeli su ih i djeca i mladež. Moderno doba američkog stripa smatra se razdoblje od 1980-ih godina do danas. Svakako treba spomenuti Batmana, serijal o maskiranom junaku iz Gothama. Najznačajniji

posao na serijalu je napravio Frank Miller. Britanac Alan Moore ostavio je traga u SAD-u sa stripom Watchmen koji raskida s tradicijom superheroja. Postao je najcjenjeniji autor nove generacije. Manga, japanski strip, 1980-ih izvršila je snažnu invaziju na ostatak svijeta. Jedan od najzaslužnijih japanskih autora je Katsuhiro Otomo sa cyber-punk serijalom „Akira“. Manga je danas izuzetno popularna u Japanu i ostatku svijeta. Povijest hrvatskog stripa počinje 1935. godine stripom „Vjerenica mača“. Scenaristi su Andrija Maurović i Krešo Kovačić. Maurović je obilježio čitavu povijest hrvatskog stripa. 1950-ih godina na tržištu se pojavljuje „Plavi vjesnik“ u kojem je objavljeno preko 130 strip-pripovijetki (Peruško i sur., 2011).

1.7. Novi mediji

„Novi mediji“ pojam je koji se mijenja sa svakom novom tehnologijom za prijenos, prikaz ili pohranu informacija. Novi mediji 19. stoljeća bili su gramofon i fotoaparat, a u 20. stoljeću to su bili radio i televizija. Usmena predaja nije nestala izumom tiska, kao što ni tisak nije ukinuo rukopis niti će e-knjiga nadomjestiti knjigu tiskanu na papiru. Moramo biti svjesni da je ipak došlo do mnogih promjena. Pisači stroj je otišao u zaborav, a prestala je i proizvodnja filmova za fotoaparate. Kasete se ne koriste, pisma se ne šalju. Računalo, povezano na mrežu, univerzalan je medij. Služi kao novine, TV, radio, kino, kalkulator, pisači stroj i još mnogo toga. Prvo izdanje dnevnih novina na webu u Hrvatskoj je „Glas Istre“ koji je pokrenut 1996. godine, a nakon stanke vraća se s preoblikovanim stranicama 2004. Godine 2010. prestalo je izlaziti nekoliko stotina tiskanih dnevnih i tjednih listova, od kojih najviše u SAD-u. Nove društvene mreže na internetu postale su alternativni izvori informacija. Već 2008. godine broj čitatelja web novina nadmašio je broj čitatelja tiskanih novina (Peruško i sur., 2011). Danas u nove medije svrstavamo računala, prijenosna računala, pametne telefone, tablete, igraće konzole, e-knjige...(Tomljenović i sur., 2018). Zgrabljčić Rotar (2016) dijeli medije u tri skupine: tradicionalni mediji, konvergirani mediji (novi mediji) i novi novi mediji. U nove nove medije ubraja: Wikipediju, Youtube, Facebook, Twitter, Foursquare, Pinterest, WikiLeaks. Novi novi mediji stalno nastaju, a odlika im je da su korisnici istovremeno proizvođači sadržaja.

1.8. Mediji nekad i danas

Ljudi su se u prošlosti okupljali na trgovima kako bi saznali novosti te o njima raspravljali. U kamenom dobu ulogu medija imali su crteži na stijenama (Burić, 2010). Sve od antike, preko srednjega vijeka do danas uloga medija naveliko se promijenila (Burić, 2009). Mediji antičkih civilizacija povezivali su udaljena područja, bili su u pisanom obliku na papirusu. Do pojave tiskarskog stroja nisu imali utjecaj na obiteljski odgoj, a opismenjavanjem stanovništva u 18. i 19. stoljeću roditeljima su postali dostupni savjeti za odgoj i obrazovanje. Ubrzani razvoj tehnologije u 20. stoljeću omogućio je nove uređaje, radio i televiziju, te je time pojednostavljena komunikacija. Internet je u 21. stoljeću spojio sve medije u jedno (Kimer, 2018). Prema Burić (2010) primarna svrha medija bila je praćenje i informiranje o bitnim društvenim događanjima. Masovni elektronski mediji danas žele kreirati društvena zbivanja. U njihovom prostoru dominiraju elektronske igrice i reklame. Reklamama potiču kupovinu raznih proizvoda i igraćaka, potiču djecu na konzumiranje nezdrave hrane i manipuliraju njihovim potrebama. Posljednjih godina u vijestima dominiraju negativni događaji, ubojstva, nasilje, suicidi djece. Crna kronika ispunjava naslovnice i prve minute dnevnika (Burić, 2009). Biljana Prodović (2012) spominje moralnu paniku, misleći pritom na pretjeranu reakciju medija i državnih institucija na određene slučajeve kriminala te na senzacionalističko prikazivanje vijesti. Prema novijim (Šimić Šašić, Rodić 2020) i starijim istraživanjima (Ilišin, 2003), televizija je dan-danas medij koji djeca najviše koriste. Još 1999. godine djeca su vrijeme radije provodila gledajući televiziju nego u druženju s prijateljima (Ilišin, 2003). Najnoviji podaci o elektroničkim uređajima pokazuju da je njihov prosječan broj po kućanstvu šest. Naglo se povećala izloženost djece digitalnoj tehnologiji i medijima. Čak 97% predškolske djece zna uključiti neki elektronički uređaj, a njih 57% provodi više od dva sata dnevno koristeći različite uređaje (Šimić Šašić, Rodić, 2020).

Koprek (2015) kaže da se u 21. stoljeću topimo u moru informacija, ali gubimo životnu mudrost i produbljeno znanje. Promatramo realnost preko medija te se udaljavamo od realnog života, osamljujemo se. Gavranović (2009) govori o gubitku etičke dimenzije medija zbog vijesti koje dominiraju naslovnicama, a to su u najvećem broju skandali, senzacije, nejasne činjenice, senzacionalizam. Mediji se sve više okreću komercijalizaciji.

2. RAZVOJNA PODRUČJA DJETETA

Laura E. Berk u knjizi „Psihologija cjeloživotnog razvoja“ (2008) spominje sljedeća razvojna područja: tjelesni razvoj, kognitivni razvoj, emocionalni i socijalni razvoj. Pritom razvoj jezika i govora svrstava u spoznajni razvoj, a moralni razvoj obrađuje u sklopu emocionalnog i socijalnog razvoja.

Motorika je „sposobnost izvođenja pokreta i suvislih kretnji tijelom ili dijelovima tijela“ (Anić, 1994, str. 483). Dijeli se na grubu i finu motoriku. Gruba motorika odnosi se na kontrolu pokreta za kretanje u okolini, hodanje, stajanje, puzanje, a fina motorika na manje pokrete kao što su hvatanje i dohvaćanje (Berk, 2008). Razvoj motorike ima svoje faze. Odvija se istodobno s razvojem spoznaje. Motoričke vještine u prvoj i drugoj godini života odvijaju se točnim redoslijedom: „pokretanje glave i gornjeg dijela trupa, prevrtanje, sjedenje, puzanje, stajanje i hodanje“ (Starc i sur., 2004, str. 15). Motoričke aktivnosti koje se javljaju između druge i sedme godine života dijele se u tri skupine pokreta: kretanje, održavanje ravnoteže i baratanje predmetima. Osnovnih sedam motoričkih sposobnosti čiji se razvoj može pratiti od predškolske dobi su: ravnoteža, koordinacija, snaga, brzina, gipkost, preciznost i izdržljivost. Kod djece iste predškolske dobi mogu biti uočljive razlike što se objašnjava genetikom i faktorima okoline. U razvoju motorike važnu ulogu imaju odrasli koji trebaju motivirati dijete na kretanje i bavljenje tjelesnim aktivnostima (Starc i sur., 2004).

Mentalni procesi pomoću kojih dijete pokušava razumjeti i prilagoditi sebi svijet koji ga okružuje pripadaju kognitivnom odnosno spoznajnom razvoju. Osnovni procesi spoznajnog razvoja su osjeti, percepcija i pažnja, a viši procesi koji proizlaze iz osnovnih su mišljenje, rasuđivanje i rješavanje problema. Piaget je opisao četiri razvojna razdoblja: senzomotorno razdoblje (do 2.godine), predoperacijsko razdoblje (od 2. do 6. godine), razdoblje konkretnih operacija (od 6. do 11. godine) i razdoblje formalnih operacija (nakon 11. godine). U senzomotornom razdoblju dijete ne razlikuje sebe od okoline. Karakteristika predoperacijskog razdoblja je korištenje simbola. Akcije više ne moraju biti tjelesne nego mentalne. Još uvijek u ovoj fazi postoje ograničenja u simboličkom rješavanju problema koja djetetu onemogućuju zrelo i logično mišljenje. Ta ograničenja prevladaju se u razdoblju konkretnih operacija nakon kojeg slijedi razdoblje formalnih operacija u kojem je moguće apstraktno mišljenje i logičko rezoniranje (Starc i sur., 2004).

Razvoj spoznaje utire put jeziku. Djeca prvu riječ u prosjeku izgovore s 12 mjeseci. Prije izgovaranja prve riječi djeca slušaju ljudski govor te proizvode zvukove slične govornim glasovima. Riječ je o gukanju i slogovanju. Sa otprilike četiri mjeseca djeca usmjeravaju pogled

u smjeru u kojem gleda odrasla osoba. Predverbalne geste počinju koristiti krajem prve godine života. Značenje riječi počinju razumjeti sredinom prve godine. Djetetov rječnik se u početku sporo povećava, ali u razdoblju između 18 i 24 mjeseca naglo raste (10 do 20 riječi tjedno). Golem napredak odvija se u razdoblju od druge do šeste godine. Sa tri i pol godine djeca ovladaju velikim brojem gramatičkih pravila. Do sedme godine djeca koriste većinu gramatičkih tvorbi materinskog jezika. Na kraju osnovne škole djetetov rječnik sadrži oko 40000 riječi (Berk, 2008).

Emocionalni razvoj ima tri faze: usvajanje emocija, diferenciranje i transformaciju emocija. Prva faza odvija se u ranom djetinjstvu. Osnovne pozitivne (sreća, iznenađenje) i negativne emocije (strah, tuga, ljutnja) prepoznaju se vrlo rano u djetinjstvu. Djeca u interakciji s roditeljima diferenciraju svoje izražavanje emocija. Oponašanjem roditelja stvaraju obiteljske obrasce ponašanja. U trećoj fazi, transformaciji emocija, „dolazi do povezanosti emocionalnog iskustva i verbalizacije emocija“ (Brajša-Žganec, 2003, str. 19). Sposobnost djece da mogu kontrolirati široki dijapazon emocija i prikladno reagirati pokazatelj je dobrog emocionalnog stanja djeteta (Brajša-Žganec, 2003).

Ponašanja, stavovi i afekti u dječjoj interakciji s vršnjacima i odraslima pripadaju dječjem socijalnom razvoju. Da je riječ o prikladnom socijalnom razvoju pokazuje poznavanje normi, vrijednosti zajednice i pravila. Brajša-Žganec tvrdi da „djeca koja su ovladala prosocijalnim vještinama te koja razumiju tuđa emocionalna stanja, bolji su učenici, imaju manje internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju, fizički su zdravija, imaju jače samopouzdanje i veće povjerenje u okolinu“ (2003, str. 26). Povučenost, depresivna ponašanja, somatski problemi te pretjerano kontrolirana ponašanja spadaju u internalizirane poremećaje, a antisocijalno, agresivno ponašanje i nedovoljno kontrolirana ponašanja dio su eksternaliziranih problema. Već u prenatalnom razdoblju mogu početi uvjeti koji dovode do razvoja antisocijalnog ponašanja. Neki su uvjeti kratko prisutni, poput konzumacije droge ili pušenja, a drugi su duže vrijeme prisutni, primjerice roditeljski stil. Obiteljski i izvanobiteljski utjecaji te karakteristike djeteta uzroci su antisocijalnog ponašanja u predškolskoj dobi (Brajša-Žganec, 2003).

2.1. Moralni razvoj

Da se savjest počinje formirati u ranom djetinjstvu, slažu se sve teorije moralnog razvoja. Prema Freudu, sa psihoanalitičkog gledišta, moralni je razvoj završen do pete ili šeste godine života. Freud je smatrao da djeca oblikuju savjest tako što se identificiraju s roditeljem istog spola, usvajajući njihove moralne standarde, pokoravajući im se da bi izbjegla krivnju. Većina istraživača ne slaže se s njegovim tumačenjem. Djeca čiji roditelji koriste zapovijedi ili prijetnje osjećaju malo krivnje kada drugima nanose štetu. Kada im je roditeljska ljubav uskraćena djeca se zaštićuju od osjećaja krivnje tako što poriču emocije kada naprave nešto loše. Na taj način razvijaju slabu savjest. Razvoj savjesti podržava indukcija, vrsta discipliniranja koja djetetu pomaže zamijetiti osjećaje naglašavajući učinke njegova lošeg ponašanja na druge. Tako roditelji djeci daju do znanja kako se treba ponašati, kako se ponijeti u budućim situacijama. Pritom djeca usvajaju moralne standarde, roditelji potiču prosocijalno ponašanje.

Teorija socijalnog učenja smatra da se moralnost stječe modeliranjem i potkrepljivanjem. Istraživanja pokazuju da modeli ponašanja koji su velikodušni i pomažu drugima povećavaju prosocijalno ponašanje kod djece. Najutjecajniji su tijekom predškolske dobi. Udaranje i vikanje na dijete nisu učinkovite disciplinske taktike. Kazna ne dovodi do trajnih promjena u djetetovu ponašanja već samo do trenutne poslušnosti. Često kažnjavana djeca nauče izbjegavati odraslog koji ih kažnjava. Bolja je opcija tehnika uzimanja predaha, primjerice poslati dijete u sobu. Postoji i opcija ukidanja povlastica koja omogućuje roditelju da izbjegne oštro kažnjavanje. Kod davanja kazni treba biti dosljedan, objasniti djetetu što je loše napravilo, ali i održavati topao odnos s djecom. Mogućnost za loše ponašanje može se smanjiti pozitivnim discipliniranjem, pomoći djeci da zabranjena ponašanja zamijene prikladnim (Berk, 2008).

Kognitivno-razvojno stajalište smatra da djeca aktivno osmišljavaju svoja iskustva, da su aktivni mislioci o društvenim pravilima. „Roditelji djece napredne u moralnom razmišljanju prilagođavaju svoju komunikaciju o svađanju, poštenju i vlasništvu onome što djeca mogu razumjeti, poštuju djetetovo mišljenje i pažljivo potiču dijete da promišlja dalje, a da nisu neprijateljski raspoloženi, niti kritični“ (Berk, 2008, str. 256).

Djeca uče o pravdi putem dijeljenja s drugima. Dijeljenje materijalnih dobara na pravedan način razvija se u tri koraka s obzirom na uzrast. Prvi korak odvija se u razdoblju od pete do šeste godine, jednakost. Svaka osoba treba dobiti jednaku količinu nečeg vrijednog. Drugi korak je zasluga, od šeste do sedme godine života. Onaj tko se posebno trudio zaslužuje

posebnu nagradu. Treći korak je dobrohotnost, razvija se oko 8. godine života. Tada djeca uviđaju kako treba brinuti o onima koji su uskraćeni. Kako razvijaju ideju o pravdi, tako povezuju moralna pravila i društvene konvencije.

Piagetova teorija moralnog razvoja govori o dvama stadijima moralnog shvaćanja, heteronomnoj moralnosti i autonomnoj moralnosti. Heteronomna moralnost odvija se od 5. do 10. godine. U tom stadiju djeca vide pravila kao zadana od autoriteta, nepromjenjiva. Prilikom procjene o štetnosti nekog djela usredotočuju se na ishod, a ne na namjeru. Oko 10. godine počinje stadij autonomne moralnosti u kojoj djeca pravila počinju gledati kao društveno dogovorena načela koja se mogu po potrebi mijenjati. Piagetov rad zamijenila je teorija moralnog razvoja Lawrencea Kohlberga koja se odvija u šest stadija. Prva dva stadija pripadaju pretkonvencionalnoj razini na kojoj je moral kontroliran izvana, a to su: *orijentacija prema kazni i poslušnosti* i *orijentacija prema instrumentalnoj svrsi*. U prvom stadiju djeci je temelj za moralno ponašanje izjegavanje kazne i strah od autoriteta, a u drugom stadiju shvaćaju da pravedni postupci proizlaze iz vlastitog interesa. Treći i četvrti stadij pripadaju konvencionalnoj razini: *orijentacija „dobrog dječaka i dobre djevojčice“ ili moral interpersonalne suradnje* i *orijentacija prema održavanju društvenog poretka*. U trećem stadiju pojedinci žele zadržati naklonost i odobravanje rodbine i prijatelja, a to postižu poštovanjem, odanošću i pomaganjem. Karakteristika četvrtog stadija je strogo pridržavanje pravila. Zadnja dva stadija pripadaju postkonvencionalnoj razini: *orijentacija prema društvenom ugovoru* i *orijentacija prema univerzalnim etičkim načelima* (Berk, 2008). Pojedinci u petom stadiju „na zakone i pravila gledaju kao na fleksibilne instrumente za unapređenje ljudskih potreba“ (Berk, 2008, str. 390). U zadnjem stadiju pravedno djelovanje odvija se temeljem samoizabranih etičkih načela savjesti. Ta načela vrijede za sve ljude, bez obzira na društveni poredak i zakon. Također je važno poštivanje vrijednosti i digniteta svake osobe (Berk, 2008).

2.2. Moral

Vladimir Anić u Rječniku hrvatskoga jezika definira moral kao „1. ukupnost načela o sudovima, ponašanju i u odnosima među ljudima koja se nameću savjesti pojedinca ili zajednice, a u skladu su s općim pravilima o dobru; 2. svijest o dužnosti, spremnost i volja za preuzimanje i izvršavanje zadataka“ (1994, str. 481). Moral se spominje još u doba antike. Starogrčki filozof Aristotel (prema Senković, 2006) kaže da moralne vrline pripadaju nečijem moralnom karakteru, a nastaju navikavanjem. Smatra da je mladima moralna filozofija

beskorisna zbog nedovoljnog životnog iskustva te da oni etičke teme ne shvaćaju dovoljno ozbiljno. Vrline koje spominje su: hrabrost, umjerenost, darežljivost, izdašnost, velikodušnost, osjećaj časti, blagoćudnost, pristojnost, istinitost, tankoćutnost, stidljivost. Iako stidljivost ne smatra vrlinom, spominje je jer smatra da ima veliku važnost u moralnom odgoju mladih. Povezuje stidljivost sa strahom od gubitka časti.

Prema Vukasoviću „moral je jedan od oblika ljudske prakse u kojoj se izražava stvarni, praktični, aktivni odnos čovjeka prema vanjskome svijetu i samome sebi – prema drugim ljudima, društvenoj zajednici, domovini, prema radu, materijalnim i duhovnim vrednotama. Očituje se u vrednovanju ljudskih htijenja i postupaka kao dobrih ili loših. Pritom se dobre namjere i postupci pozitivno vrednuju, odobravaju, preporučuju, potpomažu ili nagrađuju, a loše negativno vrijednosno ocjenjuju, ne odobravaju, kude, sprečavaju, zabranjuju i osuđuju. U tom smislu mogli bismo reći da je moral aktivno oblikovanje, usmjeravanje i vrednovanje vlastitih i tuđih postupaka“ (1977, str. 21).

Moral je ljudska kategorija, sastavni je dio života svakog čovjeka. Izdvaja čovjeka od životinja jer čovjek ima svijest, svjestan je svojih postupaka. Njegova svrha je usklađivanje odnosa među ljudima. Njegov razvoj odvijao se istovremeno s razvojem ljudske zajednice. Moral čovjeka uključuje u društveni život, ali ga i ograničava u pojedinim njegovim postupcima. Dio je procesa oblikovanja čovjeka u društveno biće. On se mijenja kako se i ljudsko društvo mijenja. Nije isti u svim zajednicama niti je bio kroz povijest. Odraz je trenutnih uvjeta, društvenih, kulturnih i materijalnih. Specifičan je za svako povijesno razdoblje, narod, društvenu skupinu itd. Pojedina zanimanja imaju svoj moral, etiku. Tako postoje primjerice liječnička etika ili etika nastavnčkog zvanja te mnoge druge (Vukasović, 1977). Profesionalna etika „služi kao moralni kompas pri odlučivanju o načinima postupanja u danoj situaciji“ (Knezović, Maksimović, 2016). Međutim, moral nije jedini koji regulira međuljudske odnose. Postoje i drugi načini regulacije, norme, kao što su pravne norme ili religijske (Vukasović, 1977). Jukić ističe sljedeće moralne vrijednosti: „čovjekova dobrota, čistoća, istinoljubivost, pravednost, čestitost, poniznost“ (2013, str. 405). Vukasović (1977) u općem pregledu moralnih osobina ličnosti među ostalima donosi i sljedeće: čestitost, iskrenost, principijelnost, pouzdanost, nesebičnost, častan stav, uljudnost, učtivost, pristojnost, uglađenost, pažnja, susretljivost, discipliniranost, urednost, umjerenost, razboritost, poslušnost, štedljivost, humanost, čovječnost, dobronamjernost, druželjubivost, slobodoljubivost, poštovanje ljudskog dostojanstva, pravednost, osobno poštenje, ravnopravnost, objektivnost, društvenost, prijateljstvo, privrženost zajednici, demokratičnost, skromnost, socijalna zrelost, dosljednost,

odlučnost, upornost, strpljivost, hrabrost, smjelost, radinost, savjesnost, marljivost, požrtvornost, ekonomičnost, samostalnost, poduzetnost, odgovornost, snalažljivost, nacionalni ponos, ljubav prema domovini. Također govori o važnosti moralnog odgoja, procesu moralnog oblikovanja ličnosti. Kidder (prema Jukić, 2013) osam vrijednosti smatra nadređenim ostalima: ljubav, poštenje, istinitost, tolerancija, sloboda, odgovornost, poštivanje života, jedinstvo. Bezić (2000) kaže da ljudski moral počiva na ljudskom razumu. Razumno može biti samo ono što je moralno, a moralno ono što je razumno. Ali, um nije jedino što je potrebno za moral. Važni su i volja i srce. Razumna bića su primorana birati između dobra i zla. Ističe da je prva ljudska dužnost razlikovati dobro i zlo, a druga uvijek činiti dobro. Moralno-etičku važnost Dekaloga odnosno Deset Božjih zapovijedi spominje Silvija Migles (2018). Kaže da obilježavaju sveopći ljudski moral, čuvaju vjernost Bogu, uvjet su za pravedno i solidarno uređenje društva, ostvarenje skladnog i uravnoteženog života.

2.3. Agresivnost i prosocijalno ponašanje

Brajša-Žganec (2003) definira agresivno ponašanje kao ponašanje koje je društveno neprihvatljivo, a namjera je nanijeti štetu nekoj osobi ili imovini. Postoje fizička i verbalna agresivnost (Brajša-Žganec, 2003) te instrumentalna i neprijateljska (Berk, 2008). Kod instrumentalne agresije nastoje dobiti predmet ili privilegiju vikanjem, guranjem ili napadanjem osobe koja im stoji na putu, a kod neprijateljske namjera je povrijediti drugu osobu (Berk, 2008). Mnoga istraživanja pokazala su da se agresivno ponašanje formira vrlo rano u životu. Već oko prve godine života neke dječje reakcije mogu se smatrati agresivnošću. Agresivno se u životu stabilizira između treće i četvrte godine. Na agresivnost svakako utječe i genetika. Ona daje predispozicije za razvoj agresivnosti, no hoće li se razviti ovisi o učenju. Učenjem po modelu uči se izvođenje agresivne reakcije. Na razvoj agresivnosti utječe djetetova okolina, najviše obitelj. Većina istraživanja pokazala su da su dječaci agresivniji od djevojčica, a agresivno ponašanje u predškolskoj dobi pokazatelj je da će dijete kasnije u životu imati probleme u socijalnim interakcijama (Brajša-Žganec, 2003). Predškolarci koji su agresivni u rješavanju sukoba imaju problem s razlikovanjem društvenih konvencija i moralnih pravila te kasnije dugoročne teškoće u moralnom razvoju (Berk, 2008).

Kada osoba dobrovoljno želi pomoći drugoj osobi ili skupini ljudi riječ je o prosocijalnom ponašanju. Osoba tada suosjeća s drugima i brine za njih, ali može biti motivirana i iz sebičnih razloga. Pojmovi koji se vežu uz prosocijalno ponašanje su empatija i

altruizam. Empatičan je onaj koji pokušava razumijeti pozitivna i negativna iskustva drugih (Brajša-Žganec, 2003). Altruizam je „pretpostavljanje interesa drugoga svojim interesima, požrtvovnost koja se iskazuje prema drugome, nesebičnost“ (Anić, 1994, str. 8). Schwartzov koncept altruističkog ponašanja govori da na ponašanje svake osobe utječu dvije skupine normi, osobne i socijalne. Osobne norme pojedinac osjeća kao moralnu obvezu, a socijalne dovode do toga da se pojedinac ponaša kako okolina od njega očekuje. Osobni sustav normi aktivira se u određenim situacijama, a altruističko ponašanje ovisi o intenzitetu osjećaja moralne obveze (Jukić, 2013). Prosocijalno ponašanje manifestira se još od dojenačke dobi, a s vremenom se povećava. Utjecaj na prosocijalno ponašanje ima genetika, ali i kultura kojoj osoba pripada. Rezultati istraživanja pokazuju da su djevojčice i žene više prosocijalne od dječaka i muškaraca (Brajša-Žganec, 2003).

3. DJECA I MEDIJI

Djeca se u današnje vrijeme rađaju okružena medijima. Međutim, mediji nisu potrebni u prvim godinama djetetova života (Tomljenović i sur., 2018). Istraživanje provedeno prije 24 godine u Hrvatskoj pokazalo je da djeca najviše slobodnog vremena provode uz medije. Dvije petine djece iz istraživanja živjeli su u kućanstvima s računalom (Ilišin, 2003). Prema podacima novijeg istraživanja iz 2020. godine u Hrvatskoj vidi da se gotovo nema obitelji s predškolskom djecom koja u svom kućanstvu nema televizor, računalo i mobitel. Djeca rano počinju koristiti elektroničke uređaje. Zbog današnjeg užurbanog načina života i poslovnog ritma roditelja mediji su postali treći roditelj (Kimer, 2018). Predškolska djeca radnim danom provedu 2,4 sata pred ekranom. S uzrastom se povećava količina vremena provedena uz medije (Šimić Šašić, Rodić, 2020). Mediji koriste razne tehnike kako bi privukli djecu. Ponavljaju jednostavne poruke, koriste melodije, slogane, priče, animacije (Brčić, 2017).

Najosjetljivije razdoblje za djecu su prve tri godine života i vrijeme provedeno pred ekranom negativno utječe na njihov razvoj. Prekomjerna izloženost medijima može loše utjecati na sva razvojna područja (Jularić, 2022). Odrasli trebaju biti svjesni koliko ulogu mediji danas imaju u životu djece (Tomljenović i sur., 2018).

3.1. Pozitivni učinci medija na djecu

Đuran i suradnici (2019) kao pozitivne strane medija ističu promoviranje kulturne različitosti, podučavanje toleranciji, razne programe za učenje, razvoj kreativnog razmišljanja, multimedijске bajke koje utječu na razvoj mašte, učenje stranih jezika. Kažu da korištenje suvremenih medija potiče razvoj okulomotorne koordinacije. Rad na računalu uči djecu suradnji s vršnjacima te razvija upornost. Internet omogućuje učenje na daljinu što je od koristi djeci sa zdravstvenim problemima. Istraživanje Martine Jularić (2022) provedeno u tri dječja vrtića u Brodsko-posavskoj županiji donosi kao najviše pozitivne učinke medija na djecu edukaciju, učenje stranih jezika te razvoj digitalnih kompetencija, prema mišljenju roditelja. Gledanje prosocijalnog sadržaja potiče prosocijalno ponašanje, empatiju i smanjenje agresije. Televizija daje širok spektar novih znanja te pobuđuje nove interese. Igranje videoigara može poboljšati kognitivne vještine i raspoloženje te utjecati na ustrajnost (Šimić Šašić, Rodić, 2020). Gledanje televizije u dobi od tri do pet godina korisno je za kratkoročno pamćenje i poznavanje

čitanja. Učestalo korištenje interneta povezano je s boljom vršnjačkom prihvaćenošću i većim brojem prijatelja (Velki, Duvnjak, 2017).

3.2. Negativni učinci medija na djecu

Iako postoje pozitivne strane korištenja medija, brojni autori ističu mnoge negativne strane. Bjelobrk (2020), Jularić (2022) i Šimić Šašić i Rodić (2020) govore o utjecaju medija na jezično-govorni razvoj djece. Mnoga istraživanja potvrdila su da vrijeme provedeno pred ekranom usporava jezično-govorni razvoj ili dovodi do teškoće s razvojem govora i jezika. Monteiro i sur. (prema Jularić, 2022) donose zabrinjavajući podatak o utjecaju medija, djeca često progovore na stranom jeziku umjesto materinjem. Brčić (2018) spominje kako se kroz reklame propagira određeni fizički izgled što kod adolescenata dovodi do gubitka samopouzdanja, stvaranja iskrivljene slike o tijelu te do anoreksije i bulimije. Svaki drugi tinejdžer u SAD-u za svoj 18. rođendan poželi plastičnu operaciju kako bi nalikovali svojim idolima (Miliša, Zloković, 2008). Rezultat dugog boravka djece ispred ekrana je smanjena fizička aktivnost. Pritom mnoga djeca konzumiraju obrok i nisu svjesna količine hrane koju unose u organizam. Često posežu za brзом hranom i sokovima koji ispunjavaju propagandni program, a to dovodi do pretilosti.

Kao negativna strana medija izdvaja se i nasilje preko interneta. To može dovesti do depresije (Đuran i sur., 2019). Patchin i Hinduja (prema Bjelobrk, 2020, str. 46) navode najčešće posljedice nasilja preko interneta: „sniženo samopoštovanje, povećane suicidalne misli, brojne emocionalne poteškoće, frustracije, bijes i depresija.“ Odrastanje u digitalnom vremenu rezultira slabijim prosuđivanjem, smanjenjem kreativnosti, slabijom pozornošću. Djeca i adolescenti preskaču duže tekstove, površinski pregledavaju izvore, ne ulaze dublje u sadržaj. Tijekom učenja su manje sabrani, nemaju razvijene sposobnosti kritičkog mišljenja, koncentracija im je slaba. Mladi su sve zaboravniji, nemaju potrebu pamtiti (Bilić, 2020). Sadržajem vijesti sve više dominiraju negativni događaji, ubojstva i zločini. Nakon objave tragičnih događaja poput suicida djece i mladih zaredaju se novi slučajevi suicida. To je poznato kao Wertherov efekt, oponašanje ili kopiranje nekog samoubojstva (Burić, 2009). Porazni podaci iz 2012. govore o 350 milijuna ovisnika o Facebooku, društvenoj mreži. Iako se na društvenim mrežama traži socijalizacija, pokazalo se da one povećavaju samoću zato što je takva vrsta kontakta površna i isprazna (Mužić, 2014).

Važno je spomenuti i ovisnost o videoigrama. Procjena je da 89% videoigara ima nasilne sadržaje. Intenzivno igranje videoigara povezuje se sa slabijim školskim uspjehom. Istraživanje UNICEF-a Hrvatska pokazalo je da zbog videoigara sve više osoba ima probleme s bijesom i agresijom (Ciboci i sur., 2011). U Južnoj Koreji postoji preko milijun ovisnika o videoigrama, a zabilježeni su i smrtni slučajevi zbog pretjeranog igranja igrice (Mužić, 2014). Još jedan primjer lošeg utjecaja medija su reality show emisije poput Big Brothera i Fear Factora. 2006. godine u vrtiću u Zadru dječak i djevojčica bili su zajedno ispod pokrivača, a odgojiteljici su rekli da oponašaju scenu iz Big Brothera. U Osijeku je skupina devetogodišnjaka organizirala vlastiti Fear Factor, jeli su muhe i pretrčavali tramvajske tračnice kada bi se tramvaj približavao (Miliša, Zloković, 2008).

Alić (2009) ukazuje da je vrijeme provedeno pred televizorom ukradeno vrijeme. Mediji oblikuju naš način razmišljanja i donošenja sudova. Ističe nužnost filozofije medija koja je moguća nakon tek osvještavanja posljedica proizvoda masovnih medija. Naglašava pitanje mogućnosti slobode uz masovne medije. McLuhan (prema Alić, 2009) kaže da su mediji „zatvori bez zidova“.

3.3. Utjecaj medija na moralni razvoj djece

Članak 6. Pravilnika o zaštiti maloljetnika u elektroničkim medijima glasi:

„Ako se audiovizualne medijske usluge i radijski programi za koje je vjerojatno da mogu naštetiti fizičkom, mentalnom ili moralnom razvoju maloljetnika emitiraju u nekodiranom obliku pružatelj medijske usluge obvezan je osigurati da ih je moguće prepoznati pomoću auditivnih/tekstualnih poruka i vizualnih simbola.“ (Narodne novine, 106/2022)

Televizijske dobne oznake odnosno grafički simboli 12, 15 i 18 označavaju potencijalno štetne programe za djecu. Oznaka 12 zelene je boje i označava neprimjerene sadržaje za mlađe od 12 godina. Narančasta oznaka 15 znači da sadržaj nije primjeren za mlađe od 15 godina i ne smiju se prikazivati od 7 do 20 sati. Oznaka 18 podrazumijeva programe namijenjene starijima od 18 godina koji se ne smiju prikazivati od 7 sati do 23 sata. Crvene je boje (Tomljenović i sur., 2018).

Preporuka je svjetske zdravstvene organizacije da djeca mlađa od pet godina ne bi trebala provoditi više od sat vremena dnevno na digitalnim uređajima, a djeca ispod godinu dana starosti ne bi uopće trebala koristiti uređaje. Međutim, podaci iz 2020. godine govore da

57% djece predškolske dobi provodi više od dva sata koristeći razne elektroničke uređaje (Šimić Šašić, Rodić, 2021).

Provedena su brojna istraživanja koja pokazuju da mediji utječu na stavove, ponašanje i sustav vrijednosti publike (Bjelobrk, 2020; Ilišin, 2003; Jularić, 2022; Kimer, 2018; Knezović, Maksimović, 2016; Mandarić, 2012; Prodović, 2012; Šimić Šašić, Rodić, 2021). Pojam „vrijednost“ u filozofiji se pojavljuje na prijelazu 19. u 20. stoljeće. Vrijednosti su prema Kopreku „nešto poželjno i nužno onome koji vrednuje“ (2015, str. 46). Joas (prema Koprek, 2015) razlikuje vrijednosti i norme. Norme su pravila čije kršenje predstavlja povredu zakona, a vrijednosti nešto čime ne možemo izravno upravljati, emocionalno su nabijene i manje su vezane uz zakon. Ivan Koprek (1997) kaže da proživljavamo krizu vrednota te da je ljestvica vrednovanja onakva kakva u određenom trenutku kome treba. Čovjek je nezasitan potrošač, „trkač po rubovima sadržajne praznine“ (1997, str. 238). Odbacio je duhovne vrednote te više cijeni materijalne vrednote. U potrazi je za ugodom, zadovoljstvo mu je draže od rada, veliča užitak.

Kod djece su u porastu neki oblici rizičnih i asocijalnih ponašanja (Miliša, Zloković, 2008). Mandarić (2012) i Prodović (2012) spominju devijantno ponašanje. Uočeno je da su se nakon medijskih objava suicida djece i mladih zaredali novi događaji suicida (Burić, 2009).

Mediji u današnje vrijeme vrve nasilnim sadržajima. Gotovo da ne postoji žanr koji ne sadrži nasilje. Djeca svakodnevno gledaju nasilje, i verbalno i fizičko (Mandarić, 2012). Medijsko nasilje ima izravan utjecaj na njihovu agresivnost (Burić, 2009). Učestalo gledanje nasilnog sadržaja desenzibilizira korisnika za nasilje, smanjuje empatiju i povećava toleranciju prema nasilju. Isto tako konzumacija nasilnog sadržaja mijenja ljudske stavove o nasilju. Ukoliko u određenoj situaciji nasilje nije kažnjeno, pojedinac može zaključiti da je nasilje opravdano (Ciboci i sur., 2011). Nasilje u filmovima i animiranim filmovima prikazano je s minimalnim posljedicama i kao sredstvo kojim glavni junak dolazi do cilja. Tako se gubi sposobnost razlikovanja dobrog od lošeg (Brčić, 2017). Televizijski sadržaj mijenja način na koji percipiramo stvarnost i kod djece stvara poteškoće u razlučivanju mašte od stvarnosti (Mandarić, 2012). Monteiro i sur. (prema Jularić, 2022) u novijem istraživanju iz 2022. navode kako odgojiteljice uočavaju da je u zadnjih deset godina dječja igra postala više agresivna, a manje kreativna. S druge strane, izloženost prosocijalnim medijima i njihovim sadržajima dovodi do veće razine prosocijalnog ponašanja, empatije te niže razine agresije (Šimić Šašić, Rodić, 2021)

Zadnjih godina sve raširenija vrsta nasilja je cyber nasilje odnosno nasilje preko interneta. Takvo nasilje postalo je učestalije od fizičkog nasilja (Kimer, 2018). Djeca nemaju

kritičke stavove o opasnostima koje vrebaju i stoga su više izložena zlostavljanju preko interneta. To može imati utjecaj na dječji pojam o sebi i dovesti do depresije (Đuran i sur., 2019). Osoba koja djeluje iza ekrana ima iluziju nevidljivosti i nije svjesna štete koju nekome nanosi. Hinduja i Patchin (prema Mandarić, 2012) proveli su istraživanje o zlostavljanju preko interneta i dobili podatke da je 22,5% mladih bilo motivirano osvetom, 10,6% zato što su to smatrali zabavnim. Namjera im nije bila povrijediti drugu osobu što govori da nisu svjesni posljedica cyber nasilja.

Novije istraživanje Tene Velki i Ivane Duvnjak (2017) provedeno u šest osječkih osnovnih škola govori da gotovo 70% adolescenata igra računalne igrice do 5 sati tjedno. Učestalo igranje računalnih igrica ukazuje na slabiji školski uspjeh, nižu razinu afektivne empatije, veći stupanj impulzivnosti, ali i veći broj prijatelja. Kako bi igrače učinili ovisnima, odnosno potaknuli na kontinuirano igranje, tvorcima igrica u njih stavljaju poželjne nagrade koje pobuđuju stalnu želju za igrom. Uložen trud koji je potreban da bi došli do nagrade dovodi do lučenja dopamina. U igricama je također prisutno i nasilje koje pobuđuje strah i aktivira adrenalin (Brčić, 2017). „Nakon što je tijelo doživjelo ugodu ili uzbuđenje, aktiviraju se zrcalni neuroni koji oponašaju one radnje koje će ponovno pridonijeti istom osjećaju. To je jedan od razloga zašto djeca nakon igranja igrica postaju nasilna ili hiperaktivna (Brčić, 2017, str. 2025). U svijetu postoje klinike za ovisnike o videoigrama, a u Hrvatskoj u Klinici za psihijatriju Sveti Ivan u Zagrebu otvorena je dnevna bolnica za ovisnost o internetu i videoigrama (PBSVI, 2024).

Mediji djeci i mladima pružaju informacije o njihovim junacima i idolima i to je razlog zašto mlađi potrošači u njih imaju povjerenje (Burić, 2009). Manipuliraju njihovim potrebama i promiču nezdrav životni stil (gazirani napitci, brza hrana, alkohol). Časopisi nameću trendove, izgled i proizvode. Reklame su seksualizirane i pune spolnih stereotipa. Zato sve više mladih ima psihološke probleme jer postanu opterećeni trendovima i savršenim izgledom (Miliša, Zloković, 2008). Bogusky (prema Mužić, 2014) kaže da je marketing za djecu lišen pozitivnih vrijednosti. Reklame pretvaraju djecu i mlade u egoistične potrošače (Knezović, Maksimović, 2016). Sebičnost, pohlepa, nepoštivanje ljudskog dostojanstva i nebriga za druge zamijenili su toleranciju, empatiju, altruizam (Jukić, 2013). Jedna od reklama za žestoko piće nosi poruku „Tko je rekao da se grijeh ne isplati“ (Miliša, Zloković, 2018). Prođović (2012) smatra da nam mediji govore kako i o čemu trebamo razmišljati. Reality show emisije poput Big Brothera i Bara promoviraju besposlicu, hedonizam i djeci ubrzo postaju modeli ponašanja (Miliša, Zloković, 2008). Takve emisije mladima nameću sustav vrijednosti „u kojem je važnije imati nego biti“ (Knezović, Maksimović, 2016, str. 653). Kao karakteristike suvremenog društva

Koprek (2015) spominje prekomjerni konzumerizam, nekontrolirani hedonizam, nasilje, nedostatak odgovornosti, rast siromaštva, psihička oboljenja, osamljenost i grubi egoizam. Religioznost je pomodarska, rezervirana za posebna vremena, onda kada je netko treba (Koprek, 1997).

Istina u suvremenom društvu gubi na popularnosti. Djeca i mladi skloni su pretvarati se da imaju više nego što stvarno imaju. Uređuju fotografije kako bi se prikazali u najboljem izdanju, radi lajkova ili popularnosti. Zbog percepcije da ih anonimnost štiti od kazne koriste neistinu kako bi nanijeli bol vršnjacima. Mladi lažnim radovima žele postići uspjeh (Bilić, 2020).

3.4. Važnost medijske pismenosti

Primjetna je povećana upotreba medija u ranoj dječjoj dobi. Iako postoje brojni pozitivni aspekti djelovanja medija, postoje i negativne posljedice. Svi smo okruženi medijima, kako odrasli, tako i djeca i mladi (Đuran i sur., 2019). Djeca su ranjiva društvena skupina, najviše su podložna manipulativnoj moći medija. Ne mogu razaznati simbole i znakove. Gledajući program za odrasle mogu postati uznemirena jer nisu emocionalno zreli za takav sadržaj, nemaju životno iskustvo i ne mogu razumjeti odnose među odraslima (Knezović, Maksimović, 2016). Ona ne znaju razlikovati stvarnost i fikciju, ne znaju birati sadržaj niti kritički pristupiti sadržaju (Šimić Šašić, Rodić, 2020). Stoga je važan odgoj za medije. Često se on svodi na zaštitu od negativnih utjecaja dok bi zapravo trebao učiti kritičkom promišljanju, razvijati kritički stav prema medijskim sadržajima. Medijska pismenost pomaže shvatiti medijske poruke. To je skup znanja i vještina koje pomažu razlučiti granice realnog i virtualnog svijeta u korištenju medija te pomažu ljudima da budu kritični sudionici, a ne pasivni konzumenti (Mandarić, 2012).

Europska unija navodi osam kompetencija za cjeloživotno učenje, a među njima su i digitalne kompetencije (Đuran i sur., 2019). Postavlja se pitanje tko treba biti nositelj medijskog odgoja. Mnogi autori ističu ključnu ulogu roditelja, ali spominju i odgojitelje i učitelje (Ilišin, 2003). Kimer (2018) ističe da bi roditelji trebali snositi najveću odgovornost za kontroliranje sadržaja koje njihova djeca gledaju. Trebali bi gledati medijske sadržaje zajedno s djecom te im pojašnjavati neprikladne situacije i ponašanja koje vide. Trebaju se upoznati sa sadržajem koji njihova djeca prate, ali i ograničiti gledanje televizije i odrediti vrijeme korištenja računala. Prema Mandarić (2012) roditelji, ali i nastavnici trebali bi razvijati vlastite medijske

kompetencije. Pritom smatra da korištenje medija ne treba zabranjivati, već osposobiti djecu i mlade da ih samostalno i odgovorno koriste. Škola bi trebala iskoristiti potencijale koje nude nove tehnologije kako bi ostvarila odgojno-obrazovne ciljeve. Steiner (prema Knezović, Maksimović, 2016, str. 660) zaključuje da je zadaća „odgojitelja, učitelja, ali i roditelja, da u djetetu probudi naklonost ili odbojnost prema dobrom ili lošem, prema pravednom i nepravednom, prema uzvišenom, prema moralnom činu, ali i prema kazni koja u svijetu postoji za nemoralan čin“. Crkva također treba ukazivati na temeljne vrijednosti i truditi se da ne ostanu izolirane od stvarnosti (Koprek, 1997).

ZAKLJUČAK

Danas se djeca rađaju okružena medijima. Mediji su sustav koji se neprestano mijenja i stalno nastaju neki novi mediji. Gotovo da nema kućanstva bez televizora, računala i mobitela. Prve tri godine života najosjetljivije su razdoblje za djecu. Mediji nisu potrebni u prvim godinama djetetova života. Svjetska zdravstvena organizacija preporučuje do sat vremena dnevno na digitalnim uređajima za djecu mlađu od 5 godina, a za djecu ispod godinu dana uopće se ne preporučuje korištenje medija. Međutim, podaci govore drugačije. Više od 57% djece predškolske dobi provodi više od dva sata koristeći elektroničke uređaje. Ipak, većina djece zna upaliti elektroničke uređaje i služiti se njima. Provođenje velikog broja sati uz medijske sadržaje loše utječe na njihov razvoj. Postoje pozitivni i negativni učinci medija na djecu. Iako su mediji korisni za obrazovanje i učenje stranih jezika, vrijeme provedeno pred ekranom dovodi do teškoće s razvojem jezika i govora. Mediji manipuliraju potrebama djece i promiču nezdrav životni stil. To potiče loše prehrambene navike i sjedilački način života što može dovesti do pretilosti i raznih bolesti. Također dugotrajno igranje videoigrica dovodi do smanjenja tjelesne aktivnosti, ali i do ovisnosti, a održava se i na školski uspjeh. Medijska ovisnost može loše utjecati i na socijalne vještine djece jer vrijeme provedeno uz medije zamjenjuje vrijeme koje bi mogli provesti u interakciji s vršnjacima u stvarnom svijetu. Pokazalo se da mediji imaju utjecaj na sva razvojna područja djeteta pa tako i na moralni razvoj. Moralni razvoj dio je socijalnog i emocionalnog razvoja djeteta. Moral čovjeka uključuje u društveni život. Mediji utječu na dječje stavove i sustav vrijednosti. Marketing za djecu lišen je pozitivnih vrijednosti. Djeca se pretvaraju u egoistične potrošače, usmjerena su više na materijalne nego duhovne vrijednosti. Mediji nameću sustav vrijednosti u kojem je važnije ono što sto netko ima, a ne što jest. Istina gubi na popularnosti, a prevladavaju hedonizam, egoizam, konzumerizam i otuđenost. Djeca slabije prosuđuju, manje su kreativna i imaju slabu pozornost. Mediji sadrže puno nasilja, reklama, stereotipa. Djeca koja su izložena nasilnim sadržajima mogu postati desenzibilizirana na nasilje, razvijajući sklonost agresivnom ponašanju i smanjujući empatiju prema drugima. Sve je češće nasilje preko interneta čije su posljedice sniženo samopoštovanje, suicidalne misli, frustracije i depresija. Djeca ne znaju razlikovati stvarnost i fikciju, ne znaju birati sadržaj niti kritički pristupiti sadržaju. Mediji mijenjaju način na koji percipiramo stvarnost i stvaraju poteškoće u razlučivanju mašte od stvarnosti. Uzimajući sve u obzir, jasno je da je važno educirati djecu i njihove roditelje o korištenju medija. Stoga je važna medijska pismenost te medijske kompetencije onih koji djecu odgajaju i podučavaju. Medijska pismenost omogućuje djeci da kritički analiziraju sadržaje kojima su izloženi.

Poučavanje djece kako da prepoznaju kvalitetan i vjerodostojan sadržaj te kako da odgovorno koriste medije može ih zaštititi od negativnih utjecaja i pomoći im da razviju zdrav odnos prema medijima. Iznimno je važna uloga roditelja, odgajatelja, učitelja, Crkve. Djecu treba učiti moralnim vrijednostima, pobuditi naklonost prema dobrom, pravednom i moralnom, a odbojnost prema lošem, nepravednom i nemoralnom.

POPIS LITERATURE

- Alić, S. (2009). Masovno slobodni. *Filozofska istraživanja*, 2(29), str. 271-280.
<https://hrcak.srce.hr/clanak/64987>
- Anić, V. (ur.) (1994). Altruizam. U *Rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber.
- Anić, V. (ur.) (1994). Medij. U *Rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber.
- Anić, V. (ur.) (1994). Motorika. U *Rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber.
- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Naklada Slap.
- Bezić, Ž. (2000). Čovjek – moralno biće. *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*, 4(40), str. 333-344. <https://hrcak.srce.hr/clanak/255990>
- Bilić, V. (2020). *Odgajanje i odrastanje u digitalnom vremenu*. Obrazovni izazovi.
- Bjelobrk, V. (2020). Uloga medija u procesu socijalizacije djece i adolescenata. *Magistra Iadertina*, 1(15), str. 41-56. <https://hrcak.srce.hr/249854>
- Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Naklada Slap.
- Brčić, I. (2018). Utjecaj medija na gledatelja od najranije do odrasle dobi. *In medias res : časopis filozofije medija*, 13(7), str. 2019-2027. <https://hrcak.srce.hr/205773>
- Briggs, A. i Burke, P. (2011). *Socijalna povijest medija: od Gutenberga do interneta*. Naklada Pelago.
- Burić, J. (2009). Masovni mediji kao subjekti manipulacije. Etičke vrijednosti nasuprot «trendovskoj tržišnoj kulturi» manipuliranja nasiljem, nesrećama i zločinima. *Obnovljeni Život : časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 4(64), str. 531-543.
<https://hrcak.srce.hr/44016>
- Burić, J. (2010). Djeca i mladi kao konzumenti masovnih medija. Etika i tržišne manipulacije potrebama mladih. *Filozofska istraživanja*, 4(30), str. 629-634.
<https://hrcak.srce.hr/68567>
- Ciboci, L., Kanižaj I. i Labaš D. (2011). *Djeca medija: od marginalizacije do senzacije*. Matica hrvatska.

- Đuran, A., Koprivnjak, D. i Maček, N. (2019). Utjecaj medija i uloga odraslih na odgoj i obrazovanje djece predškolske i rane školske dobi. *Communication Management Review*, 1(4), str. 270-283. <https://hrcak.srce.hr/223682>
- Gavranović, A. (2009). Društveni dijalog i etika. Mediji i društvene vrijednosti ili zašto u nas izostaje dijalog? *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, 5(3), str. 19-30. <https://hrcak.srce.hr/clanak/61687>
- Ilišin, V. (2003). Mediji u slobodnom vremenu djece i komunikacija o medijskim sadržajima. *Medijska istraživanja : znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, 2(9), str. 9-34. <https://hrcak.srce.hr/23306>
- Jukić, R. (2013). Moralne vrijednosti kao osnova odgoja. *Nova prisutnost : časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 3(11), str. 401-416. <https://hrcak.srce.hr/111399>
- Jularić, M. (2022). Utjecaj medija na djecu rane i predškolske dobi – perspektive roditelja. *Život i škola : časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 1-2(68). <https://hrcak.srce.hr/clanak/419179>
- Kimer, K. (2018). Uloga medija u obiteljskom odgoju. *Didaskalos: časopis Udruge studenata pedagogije Filozofskog fakulteta Osijek*, 2(2), str. 43-52. <https://hrcak.srce.hr/clanak/341390>
- Dnevna bolnica za ovisnost o internetu i videoigrama. (2024) Klinika za psihijatriju Sveti Ivan. <https://www.pbsvi.hr/dnevne-bolnice/dnevna-bolnica-za-ovisnost-o-internetu-i-videoigrama/> Pristupljeno: 12. lipnja 2024.
- Knezović, K. i Maksimović I. (2016). Manipulativna moć masovnih medija i etičke upitnosti njihova utjecaja na dijete. *Diacovensia : teološki prilozi*, 4(24), str. 645-666. <https://hrcak.srce.hr/171269>
- Koprek, I. (1997). Suvremeni čovjek i kriza vrednota. *Bogoslovska smotra*, 2-3(67), str. 237-249. <https://hrcak.srce.hr/clanak/51035>
- Koprek, I. (2009). Etički vidici čovjekove odgovornosti. *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 2(64), str. 149-159. <https://hrcak.srce.hr/clanak/58593>
- Koprek, I. (2015). Vrijednosti kao znakovi vremena - nezaobilazni putevi evangelizacije. *Riječki teološki časopis*, 1(45), str. 43-60. <https://hrcak.srce.hr/clanak/215532>

- Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovska smotra*, 1(82), str. 131-149. <https://hrcak.srce.hr/79236>
- Migles, S. (2018). Temelji moralno-etičke i socijalne izgradnje čovjeka i društva. *Crkva u svijetu: Crkva u svijetu*, 4(53), str. 602-626. <https://hrcak.srce.hr/clanak/311868>
- Miliša, Z. i Zloković, J. (2008). *Odgoj i manipulacija djecom u obitelji i medijima: prepoznavanje i prevencija*. MarkoM usluge.
- Mužić, J. (2014). Štetan utjecaj virtualnoga svijeta na djecu. *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 3(69), str. 395-404. <https://hrcak.srce.hr/129187>
- Peruško, Z. (2011). *Uvod u medije*. Naklada Jesenski i Turk.
- Vijeće za elektroničke medije (2022). *Pravilnik o zaštiti maloljetnika u elektroničkim medijima*. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_09_106_1564.html
- Prodović, B. (2012). Uticaj medija na stavove i ponašanje čoveka – mediji i moralna panika. *Zbornik: Kriza i perspektiva znanja i nauke, Nauka i suvremeni univerzitet*, 1(2), str. 380-390. <https://www.scribd.com/doc/257994113/31-Biljana-Prodovic-Uticaj-Medija>
- Senković, Ž. (2006). Aristotelov odgoj za vrline. *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, 2(13), str. 43-61. <https://hrcak.srce.hr/clanak/13670>
- Starc, B., Čudina-Obradović M., Pleša A., Profaca, B. i Letica M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Šimić Šašić, S. i Rodić M. (2021). Korelati korištenja medija kod djece predškolske dobi. *Nova prisutnost : časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 1(19), str. 167-181. <https://hrcak.srce.hr/clanak/368850>
- Tomljenović, R., Ilej, M. i Banda G. (2018). *Djeca i mediji: knjižica za roditelje i skrbnike djece*. Agencija za elektroničke medije.
- Velki, T. i Duvnjak, I. (2017). Efekti socijalnoga konteksta na povezanost uporabe medija s nekim aspektima razvoja djece. *Psihologijske teme*, 3(26), str. 481-508. <https://hrcak.srce.hr/190766>
- Vukasović, A. (1977). *Moralni odgoj*. Sveučilišna naklada Liber.

Zgrabljic Rotar, N. (2017). Novi mediji digitalnog doba. *Informacijska tehnologija i mediji* 2016, str. 57-67. <https://www.bib.irb.hr:8443/1207197>

IZJAVA O IZVORNOSTI ZAVRŠNOG RADA

Izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)